

populacijske promene u planinskim selima sr makedonije

mitko panov

geografski fakultet
univerziteta u skopju,
skopje, jugoslavija

U posljednjih dvadesetak godina u seoskim naseljima planinskih područja SR Makedonije odvija se zapažena depopulacija koja izaziva različite posljedice i probleme u ruralnim sredinama. Autor najprije daje kratak osvrt na morfoplastiku prostora, broj seoskih naselja, njihov razmeštaj i gustinu naseljenosti. Prikazuje dinamiku populacijske mase u periodu 1971—1981, koja ima negativan bilans, a isti je slučaj i sa domaćinstvima. Kao primer stanja naseljenosti iznosi slučaj dva planinska regiona, a zatim raspravlja o najbitnijim posledicama emigracije stanovništva.

Od brojnih problema posebno naglašava dva. Prvi je u vezi s nepovoljnim promenama u demografskoj strukturi stanovništva, a drugi u vezi s veličinom naselja. Naročito ističe problem velikog broja malih sela koja dominiraju u planinskoj mreži naselja. Faktografskom analizom ima i praktičan značaj, ukazuje na ozbiljne negativne socio-ekonomske pojave, kao što su slabljenje moći demografske mase kao proizvodnog faktora i deagrarijacija poljoprivrednih područja, pri tom ističući da nisu za potcenjivanje ni socijalne reperkusije.

primljeno svibnja 1981.

—> Planinska područja, kao specifične morfološke celine, pružaju mogućnost za raznovidnu aktivnost ljudi, koja je uglavnom određena vertikalnom zonalnošću prostora. Zapravo, prirodni resursi planina raznovidniji su nego u ravnicama, jer se na relativno maloj površini menjaju fizičko-geografski uslovi, a time se menja i vid i način privređivanja, od ratarstva do stočarstva i šumarstva, i dalje od rudarstva i turizma do lova i ribolova. U slučaju SR Makedonije, umesto da se planine ekonomski racionalno koriste i angažuje veći broj aktivne radne sile, odnosno da se potvrde kao egzistencijalni prostor, one se intenzivno raseljavaju. Ovi mankantni reljefni oblici, prema tipu i funkciji naselja tradicionalno predstavljaju ruralnu sredinu, koja je u nedavnoj prošlosti bila znatno naseljenija i sa veoma razvijenim nomadskim stočarstvom. Uzroci su dehumanizacije planina brojni, ali su najviše u uskoj vezi sa nedovoljno planskim ekonomskim razvojem. i to u tom smislu su u neravnomernom

odnosu sa nižim predelima i njihovim centralnim mestima. Ovakav se ekstrem, na žalost, zadržao duže vreme, pa i do danas.

Cilj je našeg izlaganja, međutim, da analizom stanja naseljenosti ukaže na probleme koji proizlaze iz dinamike populacijskih promena u planinskim selima, a koji su veoma akutni i aktualni.

SR Makedonija odlikuje se rasčlanjenom reljefnom strukturom, sa značajnom dominacijom planina koje zauzimaju veliki prostor. Na teritoriji Republike leže 33 planinska masiva, od kojih su njih 14 visoke planine, sa preko 2.000 metara nadmorske visine i zahvataju površinu od 8.460 km², a što čini 32,9% od ukupne površine SR Makedonije (25.713 km²). Isto toliki broj ima srednje visokih planina, 1.000—2.000 metara nadmorske visine, a one zahvataju površinu od 3.138 km² (12,2%). Ostalih pet planina niske su, do 1.000 metara nadmorske visine.¹⁾ Prema tome planine zauzimaju gotovo polovinu od površine SR Makedonije, a taj prostor kao ruralno područje, uopšte nije za potcenjivanje.

II

Više godina pratimo, proučavamo i analiziramo promene u naseljenosti planina, ali ono što se zbiva u dinamici seoske populacije u poslednjih dvadeset godina, predstavlja zabrinjavajuću pojavu. Tako ne samo što se smanjuje broj seoskog življa putem emigracije i što su neka naselja sasvim raseljena, nego se sve više ističu nepovoljnosti u demografskoj strukturi stanovništva, pa adekvatno tome i u agrarnom pejzažu. Postoje i isključci kao na Šar Planini, ali su oni drugog karaktera (o čemu ćemo govoriti u nastavku).

Danas u SR Makedoniji postoje 333 planinska sela, što čini 21,3% od ukupno 1.559 sela u Republici. Samo u poslednjih deset godina (1971—1981) potpuno je raseljeno 13 naselja. Prosečno na 35 km² dolazi po jedno selo, što znači da je gustina mreže planinskih naselja mala, a na nekim planinama i veoma retka. Gustina pak naseljenosti 1981. iznosila je 8 stanovnika na km² dok je, na primer, 1961. iznosila 12,2 stanovnika; znači, ne samo da je gustina naseljenosti retka već se ona sve više i neprestano smanjuje. Da navedemo kao primer slučaj planine Bistre, jedne od najpovoljnijih stočarskih planina koja je nadaleko bila poznata do Balkanskih ratova. Na samom početku našeg veka gustina naseljenosti na ovoj planini iznosila je 27 stanovnika na km², a 1981. samo 4 stanovnika. Danas je Bistra jedna od najtipičnijih depopuliranih planina u Makedoniji.

Sela, u odnosu na planine, različito su razmeštena, pa zbog toga i naseljenost na njima pokazuje znatne razlike. Samo sa nekoliko podataka da spomenemo da se najveći broj, i to 208 sela (62,3%) nalaze u Zapadno-makedonskoj planinskoj oblasti, 75 sela leže na planinama u Povardarju, a samo ih je 50 u Istočno-makedonskoj

1) A. Stojmilov: *Teritorijalna razmestenost na planinite i pasištata vo zonite na nomadskoto stočarstvo vo SR Makedonija*. Skopje, 1981 (rukopis).

planinskoj oblasti. Još određenije, najviše planinskih sela, i to 85 (25,6%) nalaze se na Šar Planini, Korabu, Bistri i njihovim ograncima.

U 1971. u svim planinskim selima ukupno je živelo 117.886 stanovnika ili 13,9% od ukupnog seoskog, odnosno 7,1% od ukupnog stanovništva Republike. Nakon deset godina, u 1981.²⁾ planinska su sela brojala 93.963 stanovnika ili 10,9% od ukupnog seoskog, odnosno 4,9% od ukupnog stanovništva Republike. Prema tome, u pomenutom se periodu broj seoske populacije smanjio za 23.923 stanovnika (za 20,3%), odnosno prosečno su na godinu planinska sela gubila po 2.392 lica, a sve je to prouzrokovano emigracijom. S druge strane vidi se da je gotovo polovina od površine SR Makedonije, koju čini planinska oblast, odnosno ruralna sredina, veoma retko naseljena. Da dodamo i to da je od 333 planinska sela u 270 naselja opao broj življa, a samo se u 63 naselja povećao, što predstavlja svojevidnu regresiju naseljenih mesta.

U 1971. u planinskim selima je bilo 20.981 domaćinstva ili 13,4% od svih seoskih, odnosno 5,9% od svih domaćinstava u SR Makedoniji. Nakon deset godina, 1981, bilo ih je 17.976 ili 16,2% od svih seoskih, odnosno 4,1% od svih domaćinstava u SR Makedoniji. U pomenutom periodu broj domaćinstava u planinskim selima smanjio se za 3.005 (14,3%). Prema tome ne samo što se smanjio broj domaćinstava (1971. jedno je naselje imalo prosečno 60, a 1981. 54 domaćinstava), već su ona počela da slabe kao radne zajednice. Tako, na primer, dok je 1971. jedno seosko domaćinstvo brojalo prosečno po 5,6 članova, 1981. brojalo je po 5,2 člana. Po pojedinim planinskim područjima prosek je još manji. Tako je u Mariovu iznosio 3,2 člana, u Demir Hisaru 3,6 članova, u Makedonskom Brodu 4,2 člana itd. Otuda se može zaključiti da je deo domaćinstava u planinskim selima već samački a svakako i starački. Ova pojava za agrarnu pa i drugu delatnost nije povoljna, a uz to je praćena i socijalnim problemima.

Nemamo nameru detaljno analizirati stanje naseljenosti na svim planinama, ali zbog nekih specifičnosti u diferencijaciji zadržaćemo se na nekoliko njih i to po odabranim regionima. Tako npr. na jednoj strani je Osogovsko-maleševski planinski region u istočnoj Makedoniji, sa izraženom depopulacijom, a na drugoj Šarski region sa porastom seoske populacije.

Osogovsko-maleševski planinski region, naročito od pre dvadesetak godina pa naovamo, poznat je kao emigraciona zona iz koje se permanentno iseljavaju stanovnici sela u druga mesta, jer je većina naselja razbijenog, mahalskog tipa. U ovom regionu nalazi se 61 planinsko selo. Samo u poslednjih deset godina (1971—1981) broj stanovništva smanjio se od 23.872 na 15.461 stanovnika, ili manji je za 8.411 stanovnika (35,2%). Zbog toga su naselja prema proseku žitelja prešla od srednja u mala, jer je 1971. prosečno u

2) Prvi rezultati popisa naselja domaćinstava i stanova iz 1981. godine. (Skopje, Republički zavod za statistiku, Statistički bilten 115. 1981).

jednom selu živelo 390 stanovnika, a 1981 — 253. Isto se tako smanjio i broj domaćinstava i to od 4.494 u 1971. na 3.612 u 1981 (za 19,6%), te se zbog toga smanjio i prosečan broj domaćinstava po naselju: od 73 na 59. Promenila se i prosečna veličina domaćinstva: od 5,3 u 1971. na 4,2 člana u 1981. Sve navedene analize ukazuju da je ovaj relativno prostran planinski region zahvaćen aktivnim procesima raseljavanja seoskih naselja, usled čega su i mogućnosti za ekonomsko korišćenje njegovih prirodnih resursa znatno smanjene.

Pored ovog regiona, manje ili više gotovo sva planinska područja SR Makedonije zahvaćena su depopulacijom. Međutim, ipak isključak čini deo Šar Planine koji pripada teritoriji opštine Tetova, gde leže 22 seoska naselja. Ovo je ujedno najnaseljenije planinsko područje u Republici, i ne samo to nego je seosko stanovništvo u porastu, a ima dobar deo naselja koja broje i po više od 1.000 stanovnika. Tako se broj seoske populacije povećao od 18.255 u 1971. na 19.693 stanovnika u 1981 (za 7,8%). Od ukupnog seoskog življa planinskih naselja u SR Makedoniji na ovaj deo Šar Planine otpada 20,9%. U 1981. u jednom je naselju prosečno živelo 895 stanovnika. U porastu je i broj domaćinstava, i to od 2.507 u 1971. na 2.785 u 1981 (za 11,0%). S obzirom da na jedno naselje otpada 126 domaćinstava i da jedno domaćinstvo ima u proseku 7 članova, ona predstavljaju relativno dobre radne zajednice. Takva povoljna struktura naseljenosti Šar Planine proizlazi iz visokog prirodnog priraštaja stanovništva (naročito među muslimanskim življem, koje ovde čini većinu) te zbog manje izražene emigracije. Šar Planina pruža velike mogućnosti za razvitak ovčarstva i za unapređenje planinskog letnjeg i zimskog turizma, te brojnija seoska populacija može pridoneti aktiviranju, održavanju i unapređivanju privrednih delatnosti. Nažalost to je samo jedan od osamljenih primera u odnosu na druge planinske regione SR Makedonije.

Posledice i problemi oko iseljavanja planinskih područja raznovidni su i ozbiljni. Pre svega nastale su nepovoljne promene u demografskoj strukturi stanovništva. Raseljavanjem sela i povećanjem broja malih naselja stvaraju se poteškoće oko planiranja mreže planinskih naselja, odnosno oko njihove urbanizacije i uklapanje u savremenu infrastrukturu. Deagrarizacija je zahvatila široke razmere te se nekad kultivirani agrarni pejzaž sada pretvara u prirodni, a privredni je značaj stočarstva i broj stoke u opadanju. Ovakvo populacijsko stanje nije povoljno ni za opštenarodnu obranu i društvenu samozaštitu. Mnogi prirodni atraktivni i privlačni turistički krajolici i rekreativna mesta ostaju po strani bez pristupnih puteva i autohtonog stanovništva itd.

Ukazaćemo još samo na dva problema. Zbog aktivne emigracije, odnosno napuštanja seoskih planinskih naselja, menja se demografska struktura stanovništva. U planinskoj ruralnoj sredini sve je manje aktivne radne snage, prirodni priraštaj je u opadanju, menja se starosna struktura stanovništva, a raslojavanjem domaćinstava stvaraju se brojna staračka i samačka domaćinstva. Zadržao se dobar deo nepismenog i ženskog stanovništva, a sve to bez sumnje stvara i probleme socijalnog i drugog karaktera. Tako na planini Bistri, koja je tipičan primer veoma intenzivnog raseljavanja sela gde se broj stanovništva u poslednjih deset godina smanio za 65,1%. a broji domaćinstva za 63,8%, danas ima više žen-

skog nego muškog stanovništva; 1/4 žitelja starijih od 10 godina totalno je nepismena a ostali je deo veoma niskog obrazovanja. Sa takvom populacijom i socijalnim problemima prirodni potencijali Bistre, naročito za razvoj ovčarstva, ne mogu biti racionalno korišćeni. A takav je položaj i mnogih drugih naših planina.

Druga je značajna posledica u povećanju broja malih seoskih naselja, koji kao fizički naseljeni punktovi nose sa sobom razne probleme, naročito s obzirom na ekonomsko i prostorno planiranje mreže naselja. Svakako da fizionomija naselja u planinskoj ruralnoj sredini više ne odgovara savremenim uslovima života, te ona treba da se urbaniziraju kako bi zadržali čoveka i u planinskom prostoru. No kako se ona populacijski smanjuju, teško će se naći ekonomsko opravdanje za njihovo uređenje.

Analiza veličine planinskih seoskih naselja u 1981. pokazuje da je najveći broj malih sela: 244 naselja do 300 stanovnika (73,3% od ukupnog broja planinskih sela u Republici). U odnosu na 210 sela u 1971. njihov se broj povećao za 34, što ukazuje da se planinska sela raseljavaju i da se širi mreža malih sela. U tim malim selima 1981. živelo je 26.429 stanovnika (28,1% od ukupnog planinskog seoskog stanovništva Republike). U odnosu na 1971. broj se stanovnika smanjio za 2.553 lica (8,8%), što znači da broj malih sela raste a broj stanovništva u njima opada. Dok je 1971. prosečno u jednom naselju bilo 138 stanovnika, u 1981. bilo ih je 108. Iz ove grupe naročito su brojna sela do 100 stanovnika: u 1971. bilo ih je 80, a u 1981. već 128. U ovoj podgrupi 1981. bilo je prosečno 43 stanovnika po jednom naselju, ili u njima je živelo ukupno 5.540 stanovnika (5,9% od ukupnog seoskog stanovništva planinskih naselja Republike). Preko 50% malih planinskih sela razmešteno je na području 28 opština od ukupno 30 opština. Najviše je sela ove grupe (do 300 stanovnika) u opštini Gostivar (36 naselja) i Kičevo (23 naselja), dok u devet opština sva planinska sela pripadaju ovoj grupi.

Grupa srednje velikih sela (301—800 stanovnika) u 1981. brojala je 59 naselja (17,7% od ukupnog broja planinskih sela Republike). U odnosu na 1971. njihov se broj smanjio u 40 naselja (40,4%), jer se jedan deo pretvorio zbog iseljavanja u mala sela. U njima je 1981. živelo 31.237 stanovnika (33,2% od ukupnog seoskog stanovništva planinskih naselja Republike). U odnosu na 1971. broj se stanovnika smanjio za 16.850 (35,0%). U 1981. prosečno je u jednom naselju živelo 529 stanovnika. Iz ove srednje grupe takvih sela nema na teritoriju 9 opština.

Grupa velikih sela (sa više od 801 stanovnikom) najmanja je po broju naselja ali najveća po broju stanovnika. U 1981. bilo je 30 takvih naselja (9,0%), a u odnosu na 1971. broj se smanjio za 6 naselja. U 1981. u tim je naseljima živelo 36.279 stanovnika (38,7% od ukupnog seoskog stanovništva planinskih naselja Republike), a u odnosu na 1971. broj se stanovnika smanjio za 4.520 (11,1%). Međutim, treba napomenuti da velikih planinskih sela nema na svim planinama, odnosno da ih ima samo na teritorijama 10 od ukupno 30 opština, a najviše ih je (20 naselja) na Šar Planini. Interesantno je i to da samo 18 od ukupno 333 planinska sela imaju

više od 1.000 stanovnika, u kojima je u 1981. bilo 25.414 stanovnika (27,0% od ukupnog seoskog stanovništva planinskih naselja Republike).

III

Iz prikaza veličine sela može se zaključiti da ona danas potvrđuju negativan populacijski bilans i da je većina sela u fazi intenzivnog raseljavanja. Zbog toga je i koncentracija stanovništva različna. Naseljenost planina u SR Makedoniji sve je manja, a akutnih problema sve je više. Među njima je izrazita deagrarizacija i nepovoljna demografska struktura stanovništva, što ima svojih negativnih reperkusija, naročito ekonomskog i socijalnog karaktera.

Danas kada se sve više aktualizira pitanje razvoja brdsko-planinskih područja, naročito razvoja stočarstva, šumarstva, turizma i drugih delatnosti, kada se vide tendencije stvaranja krupnih agroindustrijskih kompleksa i u planinskim područjima, bez sumnje je proučavanje naseljenosti planina važan faktor u traženju načina kako rešavati probleme vezane za ove razvojne pravce. Bez metodoloških i praktičnih analiza, bez realne faktografije o osnovnom i dominantnom činiocu planinskog prostora — a to je stanovništvo sa svojim demografskim obeležjima, ne mogu se objektivno provoditi mere socioekonomskog unapređenja brdsko-planinskih područja.

U tom je smislu ova kratka analiza jedan doprinos, jedan metodološki i praktičan pristup socijalnim problemima planinskih naselja — a ona su ozbiljna i ne tako jednostavna za rešavanje sa aspekta sociogeografskih proučavanja.

Population Changes in Mountain Villages in the SR Macedonia

Summary

During the last twenty years there has been a noted depopulation of mountain villages in the SR Macedonia. This has had various consequences and caused many problems in rural environments. The author first gives a short survey of the morphoplastics of the region, the number of villages, their distribution and density of population. He shows the dynamics of the population mass in the period 1971—1981, which has a negative balance. It is the same in the case of households. As an example of the present state he shows the case of two mountain regions, and then discussed the most important consequences of emigration.

Of the many problems he stresses two in particular. The first is linked with unfavourable changes in the demographic structure of the population, and the second with the size of settlement. He especially stresses the problem of the great number of small villages, which dominate the network of mountain villages. In a factographic analysis that is also of practical importance, he indicates serious negative socioeconomic phenomena, like the weakening of the productive power of the demographic mass and the deagrарization of the agricultural region, and he also stresses that social repercussions are not to be underestimated.

Изменения в структуре населения в поселках горного района СР Македонии

Резюме

За последние двадцать лет в сельских поселках горного района СР Македонии отмечаются значительные эмиграции и уменьшение населения вызывающие самые различные последствия и проблемы в сельским местностях. Прежде всего, автор дает краткий обзор морфоластики пространства, числа сельских поселков, их размещения и плотности населения. Затем автор указывает на динамику массы населения в период 1971—1981 гг. которая имеет отрицательное сальдо; подобная обстановка отмечается и в домашних хозяйствах. В качестве примера таких обстоятельств, автор приводит случай двух горных районов и обсуждает существенные последствия эмиграций населения.

Из многочисленных проблем автор выделяет две проблемы. Первая проблема в связи с неблагоприятными изменениями в демографической структуре населения а вторая в связи с величиной поселков. На первый план автор выдвигает большое число малых поселков наличие которых доминирует в горной сети поселений. Фактографическим анализом, который имеет практическое значение, автор указывает на весьма серьезные отрицательные социо-экономические явления, в том числе уменьшение силы демографической массы как производственного фактора и деаграризация сельскохозяйственных районов и одновременно отмечает социальные последствия, к которым необходимо отнестись с должным вниманием.